

**ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ
ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1993–2015 рр.)****PECULIARITIES OF THE TRANSFORMATION OF THE PARTY SYSTEM
IN THE CZECH REPUBLIC (1993–2015)****Марадик Н.В.,***кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті розглянуто процес формування і розвитку багатопартійної системи Чеської Республіки. Автор досліджує основні тенденції партійно-політичного життя чеського суспільства. Проаналізовано також участь політичних партій у виборчому процесі та результати парламентських виборів. На основі вивченого матеріалу і особистих досліджень автор дійшов висновків, що в Чехії утвердилася функціональна партійна система західноєвропейського зразка. Доведено, що процес консолідації демократії в Чеській Республіці не є остаточно завершеним, оскільки на заключній стадії знаходиться етап консолідації партійної системи.

Ключові слова: партійна система, трансформація, політична партія, багатопартійна система, Чеська Республіка.

В статье рассмотрен процесс формирования и развития многопартийной системы Чешской Республики. Автор исследует основные тенденции партийно-политической жизни чешского общества. Проанализированы также участие политических партий в избирательном процессе и результаты парламентских выборов. На основе изученного материала и личных исследований автор приходит к выводу, что в Чехии утвердилась функциональная партийная система западноевропейского образца. Доказано, что процесс консолидации демократии в Чешской Республике не является окончательно завершённым, поскольку на заключительной стадии находится этап консолидации партийной системы.

Ключевые слова: партийная система, трансформация, политическая партия, многопартийная система, Чешская Республика.

The process of formation and development of the multiparty system of the Czech Republic is characterized in this article. The author studies the main tendencies of the party political life of the Czech society. The part of the political parties in the electoral process is also examined and the results of the elections to the Czech Parliament are analyzed by the author in the article. On the basis of studied material and personal investigations the author came to the conclusions that a fixed party system of the West European form was established in the Czech Republic. The thesis is proved that the process of the democracy consolidation in the Czech Republic is not finished, as the phase of the party system consolidation is still on the final stage of the development.

Key words: party system, transformation, political party, multiparty system, Czech Republic.

Постановка проблеми. Питання розвитку демократичної партійної системи стоїть у центрі вирішення проблеми переходу від тоталітаризму до демократії, розбудови держави на демократичних засадах. Ефективність демократичних інститутів та політична стабільність суспільства значною мірою залежить від типу партійної системи, яка утвердилася в країні, її узгодженістю із соціокультурними та економічними умовами, політичною традицією народу. Партійна система структурує соціальні інтереси і політичні погляди, дає їм можливість виявлятися на місцевому та загальнонаціональному рівнях, організовує суспільно-політичні сили, зокрема виборців, допомагає їм висувати і направляти депутатів у представницькі інституції.

Мета – розглянути процес формування і розвитку багатопартійної системи Чеської Республіки.

Виклад основного матеріалу. Простежити специфіку становлення багатопартійності в Чехії можна, виокремивши певні етапи її розвитку.

Перший – від 1989 року – до парламентських виборів 1996 року – це період власне трансформації. Слід зауважити, що елементи політичного плюралізму в Чеській Республіці почали зароджуватися ще до листопаду 1989 року. Опозиційні до Компартії Чехословаччини сили поступово проходили своє організаційне становлення, проте, поза сумнівом, про кристалізацію партійної системи ЧР можна говорити лише в перші місяці після «оксамитової революції». Стрімкому розвитку чехословацької багатопартійності сприяли наступні чинники: по-перше, відтворення традиційних політичних партій Чехословаччини, що існували до 1948 року; по-друге, виділення нових партій зі складу Громадянського форуму, що було викликано плюралізацією поглядів та прагнень багатьох членів цього широкого, але досить аморфного об'єднання; по-третє, створення нових партій та політичних організацій, таких як Чеська соціал-демократична партія, Рух за самоврядну демократію – Товариство за Моравію й

Сілезію, Республіканська партія Чехословаччини, Християнсько-демократична партія тощо [5, с. 78].

За короткий період часу в Чехословаччині було відтворено та засновано 23 політичні партії та громадські організації. Вони й стали основними суб'єктами партійно-політичної арени Чеської Республіки.

Другий – від виборів 1996 року і до 2006 року – фаза консолідації. Саме на другому етапі партійна система ЧР стабілізувалася, викристалізувалися її основні суб'єкти. Утвердилися дві політичні сили – ГДП та ЧСДП, які протягом 10 років були головними суперниками на виборах. І хоча в офіційному реєстрі нараховувалося близько 60 політичних партій та 25 політичних організацій, у даний проміжок часу партійна система Чеської Республіки почала нагадувати західноєвропейські аналоги, коли політичний клімат в країні визначають дві-три впливові партії, а інші належать радше до політичного маргінесу. При цьому за західним зразком для формування парламентської більшості їм доводилося створювати коаліції із дрібнішими політичними гравцями.

Третій – від виборів 2006 року і до сьогодні – фаза відкату від консолідації партійної системи. У даний період Чеська Республіка зіштовхнулася з рядом проблем політичного характеру (неможливість створення коаліції, урядова нестабільність), однак з усіх патових ситуацій завжди знаходився раціональний вихід. Урядові кризи здебільшого були наслідком внутрішньопартійних негараздів, корупційних скандалів, пов'язаних з іменами правлячих політиків. Цей етап відзначився появою на політичній арені Чехії нових партійних угруповань, які швидко завоювали авторитет у суспільстві і наразі реально конкурують із традиційними партіями. Однак безперечним є той факт, що в Чехії і на сучасному етапі діє партійна система поміркованого плюралізму, оскільки незважаючи на те, що в країні існує значна кількість політичних партій, лише частина з них репрезентована в парламенті та уряді, а головне відсутня позасистемна опозиція та яскраво виражені популістські політичні партії.

Довгоочікувані загальні вибори, що відбулися 8-9 червня 1990 року (зауважимо, що традиційно вибори у ЧР проходять протягом двох днів, починаються в п'ятницю ввечері і закінчуються в суботу після обіду. Такий режим роботи виборчих дільниць зберігся ще з довоєнних часів), привели до дільниць 96,79% громадян, що мали право голосу. Як і передбачалося, вибори принесли перемогу Громадянському форуму, який закріпив за собою статус провідної політичної сили в країні. ГФ отримав 46% голосів виборців, однак його реальне представництво у федеральному парламенті було значно вищим у зв'язку з тим, що 16% голосів, які були віддані за політичні сили, що не змогли подолати 5-відсоткового

прохідного бар'єру, були пропорційно розділені між переможцями. Найбільшою опозиційною щодо Громадянського форуму силою залишилася Комуністична партія Чехословаччини, яка отримала 13% голосів виборців. Третє місце посіли Християнські демократи, що набрали 12% голосів. Результат останніх був несподівано низьким порівняно з попередніми прогнозами. Цьому, вочевидь, сприяло оприлюднення під час виборчої кампанії фактів, які свідчили про минулу співпрацю лідера Християнсько-демократичної партії з органами державної безпеки. Серед інших партій та об'єднань Моравські автономісти зібрали 7% голосів. Словацька національна партія – 5%, і стільки ж – партія «Співіснування», що відстоювала права угорської меншини.

У результаті виборів у Народній Палаті коаліція Громадянського Форуму та Громадськості проти насильства отримала 84 мандати, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 16, ТМС – 9, СНП – 4, і стільки ж, – 4 місця – партія «Співіснування». У Палаті Національностей мандати було розподілено таким чином: ГФ та ГПН – 80, КПЧ – 20, ХДП-ХДС – 17, ТМС – 7, СНП – 7 та партія «Співіснування» – 7 місць [17].

Ці вибори стали своєрідним плебісцитом із питання підтримки демократичного політичного режиму, їх основна функція полягала в тому, щоб закріпити легітимність приходу до влади нової політичної еліти. Фактично чехословацький народ мав зробити вибір між компартією та партіями демократичного спрямування, які так чи інакше були пов'язані з Громадянським форумом.

У 1992 році відбулися останні спільні вибори до парламентів Чехословацької Федеративної Республіки, в яких взяло участь понад 40 політичних партій, коаліцій та рухів і які закріпили різницю в політичній орієнтації органів влади обох республік. Нагадаємо, що напередодні виборів у партійно-політичній системі країни відбулися деякі зміни: в цей час зі складу ГФ виділився Громадянський демократичний альянс, очолений В. Длоугим, та Громадянська демократична партія В. Клауса. На виборчі дільниці в Чехії прийшло 80,08% виборців. Згідно з підрахунком голосів до парламенту потрапили: ГДП-ХДП – 29,73%, Лівий блок (КПЧМ-ПЛД) – 14,05%, ЧСДП – 6,53%, ЛСУ – 6,52%, ХДС-ЧНП – 6,28%, ОЗР-РПЧ – 5,98%, ГДА – 5,93%, РЗСД-ТМС – 5,87% [17]. Проте результати парламентських виборів в ЧР та СР виявилися різними. Населення Словаччини підтримало лівоорієнтовані партії, що обіцяли пом'якшити негативні наслідки економічних реформ шляхом надання ширших соціальних гарантій, та націоналістичні організації. Прибічники ж радикальних економічних реформ, що виступали за збереження єдиної держави у формі федерації, перемогли в Чехії.

Таким чином, можна стверджувати, що протягом 1989–1992 років чехословацьке суспільство продемонструвало прагнення до змін, чітко відмежувавшись від будь-якого радикалізму і в переважній своїй масі не підтримало крайніх представників політичного спектру ні з лівого, ні з правого боку. У цілому аналіз програмних документів провідних політичних партій та рухів свідчить, що в масовій свідомості чехів та словаків зберігалася позитивне ставлення до ідеї демократичного та справедливого в соціальному відношенні суспільства.

У поствиборчий період, на нашу думку, в житті чеського суспільства відбулася важлива подія, що мала вагомий вплив на усю подальшу історію ЧР – на політичній арені поступово почали укріплюватися позиції чеських соціал-демократів. Отримавши в 1992 році лише 7% голосів, згідно з результатами соціологічних досліджень, на початку літа 1995 року ЧСДП користувалася підтримкою 20% виборців, не набагато поступаючись очолюваній В. Клаусом Громадянській демократичній партії, яку підтримувало 25% виборців. Зростання популярності лівих ідей було звичним явищем для всіх без винятку посткомуністичних країн, однак у Чехії це явище мало свої особливості. ЧСДП із самого початку свого виникнення базувалася на ідеях європейської соціал-демократії і не була обтяжена відповідальністю за попередню політику комуністичного керівництва. Це суттєво відрізняло ЧСДП від аналогічних організацій з інших країн колишнього «соціалістичного табору», які часто були наступниками комуністичних партій та рухів [7, с. 197].

Існували різні причини популярності соціал-демократичного руху в Чеській Республіці. Високий рівень економічного розвитку та активність робітничих організацій, що діяли в чеських землях у довоєнний період, сприяли зростанню впливу Соціал-демократичної партії, котра була за часів першої Чехословацької Республіки провідною політичною силою країни. Заснована наприкінці XIX століття, партія протягом 1918–1939 років регулярно отримувала високі результати під час виборів і неодноразово входила до складу тих чи інших урядових коаліцій. Багаті історичні традиції соціал-демократів та позитивне ставлення суспільства до їхньої минулої діяльності створювали сприятливі перспективи для подальшої діяльності партії.

У 1996 році чеська партійна система вступила в нову фазу. Однією з важливих подій на даному етапі було проведення чергових виборів до Палати депутатів, які відбулися 31 травня – 1 червня 1996 року. ГДП на чолі з В. Клаусом отримала 29,62%, ЧСДП – 26,44%, КПЧМ – 10,33%, ХДС-ЧНП – 8,08%, ОЗР-РПЧ – 8,01%, ГДА – 6,36% [17]. Наслідком виборів стало існування уряду (право-

центристської коаліції, очолюваної В. Клаусом), що представляв фактичну меншість та сильної лівоцентристської коаліції, зосередженої навколо ЧСДП. Адже подібна картина партійно-політичної структуризації не залишала уряду практично ніяких шансів створити переконливу парламентську більшість.

Згодом у Чехії відбулася ще одна знаменна подія – в грудні 1997 року Уряд, очолюваний В. Клаусом, внаслідок політичного скандалу, пов'язаного з джерелами фінансування ГДП, змушений був піти у відставку. Вже 17 січня 1998 року проголосила своє створення нова партія правого крила – Союз свободи, до якої перейшло цілий ряд депутатів від ГДП. У такій ситуації переобраний президент В. Гавел на посаду голови уряду запропонував позапартійного Й. Тошовського. ЧСДП, котра стала найвпливовішою в Палаті депутатів, підтримала своїми голосами таку пропозицію в обмін на підтримку рішення про дострокові парламентські вибори, котрі мали бути проведені в червні того ж року.

За результатами позачергових виборів, які відбулися 19-20 червня 1998 року, до нижньої палати чеського парламенту змогли потрапити п'ять суб'єктів виборчого процесу: ЧСДП – 32,31%, ГДП – 27,74%, КПЧМ – 11,03%, ХДС-ЧНП – 9,00%, СС – 8,60% [17]. Однак ані соціал-демократи, ані громадянські демократи не могли самотійно сформувати уряд, тому партіям довелося вести перетрактації з приводу створення коаліції. Оскільки переговори з малими партіями не увінчалися успіхом, то був знайдений досить оригінальний для колишніх соцкраїн вихід із патової ситуації: два головні суперники, ЧСДП та ГДП, уклали так звану опозиційну угоду. Суть даної домовленості зводилася до наступного: ГДП як провідна опозиційна партія погоджувалася на створення соціал-демократами уряду меншості в обмін на ключові пости в парламенті. Крім того, Громадянська демократична партія обіцяла не ініціювати питання винесення недовіри Кабінету міністрів до закінчення строку його повноважень. При цьому обидва учасники угоди зобов'язувалися не вступати в коаліції з іншими політичними силами і консультуватися одна з одною з приводу найважливіших питань державної політики. При цьому слід зазначити, що уряд меншості проіснував упродовж чотирьох років, і його діяльність вважають досить успішною [3, с. 237].

Треті вибори до законодавчого органу ЧР були проведені 14-15 червня 2002 року. У них взяли участь 58% виборців, голоси котрих були розподілені наступним чином: ЧСДП отримала 30,02%, ГДП – 24,47%, КПЧМ – 18,51%, «Коаліція чотирьох» (ХДС-ЧНП та СС-ДС) – 14,27% [17]. Проаналізувавши результати виборів, ми бачимо, що відносно перемогу на них знову отримали

соціал-демократи, ЧСДП і надалі самостійно не могла створити однопартійний уряд, бо в складі новообраного парламенту мала лише 70 депутатів. А для того, щоб урядова програма, а відповідно, і новий склад Кабінету міністрів були затверджені парламентом, потрібна під час голосування в Палаті депутатів підтримка не менше 101 парламентаря. І саме ця кількість голосів забезпечувала для нової влади післявиборчий політичний союз ЧСДП із так званою «Коаліцією чотирьох».

Соціал-демократи розпочали переговори із представниками «Коаліції чотирьох» про створення правлячого блоку. 3 липня 2002 року лідерами ЧСДП – В. Шпідлю, ХДС-ЧНП – Ц. Свободою та СС-ДС – Г. Марвановою були досягнуті домовленості про політичний союз і склад Кабінету міністрів. Таким чином, можна стверджувати, що за результатами даних парламентських виборів у ЧР склався новий блок правлячих сил: ЧСДП – «Коаліція чотирьох», в якому провідну роль відігравали соціал-демократи. За характером складу та ідейної спрямованості партій-учасниць правлячу коаліцію в Чехії можна було вважати ліволіберальним блоком.

Такий хід подій змусив деяких дослідників стверджувати, що вибори 2002 року стали віддзеркаленням процесу суттєвого ідейно-політичного зрушення чеського суспільства вліво та краху правих ідей, на яких значним чином базувалася чеська модель демократизації [1; 3]. Висловлювалася навіть теза про те, що чеські комуністи переживають еру свого ренесансу та піднесення. Так, без сумніву, збільшення майже вдвоє парламентського представництва – із 24 депутатів у 1998 році до 41 – у 2002 році – це неймовірний феномен в умовах розвинутої чеської демократії, де більшість суспільства і провідних політичних сил справедливо вважають ортодоксальних комуністів «рудиментом» минулого режиму. Але виборчий успіх КПЧМ у 2002 році – це небажаний наслідок політичних спекуляцій найбільших чеських партій, які методами змови про поділ влади в 1998–2002 роках породили зневіру суспільства в здатність держави розвиватися цивілізованим демократичним шляхом. Адже за КПЧМ на червневих виборах у 2002 році до Палати депутатів проголосувала значна частина саме протестного електорату, а не власне апологетів комуністичних принципів.

Вибори до нижньої палати парламенту, що відбулися 2-3 червня 2006 року, мали також важливий вплив на розвиток партійної системи Чехії. «Арифметичним» лідером у виборчому марафоні стала правоцентристська Громадянська демократична партія, яка набрала 35,38% голосів виборців. Чеська соціал-демократична партія в поствиборчому рейтингу йде одразу за ГДП – із результатом 32,32%. Компартія Чехії та Моравії отримала 12,81%, Християнсько-демократична партія –

7,22%. Вперше в історії Чеської Республіки до парламенту пройшла Партія зелених, яку підтримали 6,29% виборців [17]. Ситуація після даних виборів виявилася фактично патовою. Адже Парламент цієї країни поділився навпіл («сто на сто»). У зв'язку з таким розвитком подій у Чеській Республіці виникла політична криза, оскільки не могла бути сформована коаліція, не міг бути обраним Кабінет міністрів, а також спікер Палати депутатів. Довгий час у Чеській Республіці тривала ця політична невизначеність, аж доки не був знайдений раціональний вихід. Результатом політичних перемовин стало утворення з другої спроби (вперше в історії Чехії) урядової коаліції в складі ГДП, ХДС-ЧНП та Партії зелених. Главою уряду було призначено М. Тополанека. За такого розвитку подій ЧСДП та КПЧМ опинилися в опозиції, яка активно контролює діяльність коаліціантів.

28-29 травня 2010 відбулися чергові парламентські вибори, в яких взяло участь 60% громадян Чеської Республіки. На них, як і в 2002 році, перемогу здобула Чеська соціал-демократична партія з результатом 22,08% голосів виборців. Друге місце зайняла Громадянська демократична партія набравши 20,2% голосів. У трійці лідерів опинилася консервативна партія TOP 09, що отримала 16,7%. Традиційно до парламенту пройшла Комуністична партія Чехії та Моравії з 11%. П'ятірку парламентських партій замикає центристська партія «Справи громадські», за яку проголосували 10,9% чеських виборців [17].

Як і передбачалося, після виборів між трьома правими партіями (ГДП, TOP 09, «Справи громадські») був підписаний коаліційний договір. Сенсацією парламентських виборів 2010 року можна сміливо назвати успіх нової партії TOP 09, яка одразу набрала такий великий відсоток голосів виборців завдяки ставці на молодіжний електорат та нетривіальній виборчій кампанії.

4 червня 2010 року президент В. Клаус довірив лідеру ГДП П. Нечасу сформувати коаліційний уряд. Однак ці вибори не стали закінченням урядової кризи, яка склалася після 2006 року, а навпаки, лише посилили її. Адже внаслідок корупційних скандалів Палата депутатів чеського парламенту була саморозпущена.

Дострокові парламентські вибори в Чехії відбулися 25-26 жовтня 2013 року. Явка виборців була помірковано низька (становила 59,48%), що було спричинено подовженим вікендом, оскільки в понеділок 28 жовтня в Чехії державне свято – день заснування Чехословаччини, а також зневірою і розгубленістю виборців після політичної кризи 2013 року та корупційними скандалами ключових політичних партій.

У виборах взяли участь 23 партії, з них до парламенту пройшло сім. Найкращі передумови на солідний результат мала Соціал-демократична

партія, якій прогнозували результат на рівні 30% і більше, однак вибори для них скінчилися набагато гірше, за партію проголосувало 20,45% виборців. Справжнім переможцем виборів виявився мільярдер і агропромисловий магнат Андрій Бабіш зі своїм рухом АНО 2011 (Акце nespojoených občanů) – тобто «Акція незадоволених громадян». Ця політична сила ліберального спрямування, створена 2011 р., несподівано набрала 18,65% [17].

Саме «незадоволені громадяни» визначили перебіг чеських виборів.

Протестні настрої вивели на політичний олімп відверто популістську фігуру чеха японського походження Томіо Окамури та його рух «Світанок прямої демократії». Політична сила Окамури, який має доволі радикальні погляди як на вирішення питань державного управління (через механізм прямої демократії), так і на міграційну політику (він закликає встановити жорсткі обмеження для мігрантів), отримала сенсаційні 6,88% голосів. Для порівняння: Громадянська демократична партія, яка ще півроку тому була правлячою політичною силою в Чехії, отримала 7,72%, втративши більшість своїх виборців. Така метаморфоза чітко ілюструє трансформацію електоральних настроїв чехів: від традиційного вибору між «лівими» й «правими» до більш радикальних, протестних і менш прогнозованих уподобань.

Третьою найсильнішою партією виявились комуністи, за яких проголосувало 14,91% виборців. У новий парламент також пройшла партія ТОР 09 Карла Шварценберга з 11,99% і християнські демократи із 6,78%.

Зважаючи на результати виборів, чеські експерти почали прогнозувати різні конфігурації урядової коаліції. У результаті переговорів було все таки створено лівоцентриський уряд (ЧСДП, АНО 2011 та ХДС-ЧНП) на чолі з Б. Сobotкою.

Таким чином, після всіх виборів упродовж новітньої історії Чехії існувала крихкість урядових коаліцій. Подекуди вони створювались нелогічно, на перший погляд, партіями різного політичного спрямування. Інколи перевага більшості над меншістю становила всього лише один голос. Траплялося, що новий уряд взагалі формувала меншість. Аналіз внутрішньополітичної ситуації в Чехії протягом новітньої історії свідчить про те, що згадані події в чеській політиці відбувалися тому, що програми головних парламентських партій у ключових питаннях внутрішньої та зовнішньої політики країни мало чим відрізняються. Зокрема, всі парламентські партії виступають за демократичний розвиток держави, ринкову економіку, активно підтримують членство країни в НАТО та ЄС, їх програмні засади розходяться лише в тому, якою мірою Чехія повинна інтегруватися до європейських структур. Однак питання про те, «варто чи не варто вступати в ЄС», навіть

не піднімалося, тому що всім було зрозуміло, що іншого цивілізаційного шляху для ЧР просто не існує. Крім того, характерною особливістю чеської політичної сцени є надзвичайна програмна «гнучкість» партій та їх лідерів у своїх програмних засадах тоді, коли справа стосується можливості наближення до влади або отримання керівної посади в міністерстві чи відомстві.

Вищенаведені факти дають підстави стверджувати, що в Чеській Республіці утвердилася партійна система поміркованого плюралізму (за типологією Дж. Сарторі). Однак із метою уникнення суб'єктивних викривлень результатів досліджень пропонуємо здійснити аналіз партійної системи ЧР за допомогою формалізованих методик дослідження, зокрема розрахунку індексу ефективності кількості політичних партій, індексу фракційності та індексу агрегації.

Індекс ефективності кількості парламентських політичних партій, введений М. Лааксо та Р. Таагеперою, використовується для підрахунку кількості політичних партій, що входять до складу партійної системи і визначення їх відносної сили [9]. Цей індекс обраховується на основі оцінки рівня підтримки політичної партії під час виборів (до уваги береться або відсоток голосів, отриманих партією на виборах, або частка місць, якими володіє партія в парламенті). Для обрахунку автори запропонували таку математичну формулу:

$$N = \frac{1}{\sum_{i=1}^n P_i^2},$$

де N – символ індексу ефективності кількості політичних партій; n – кількість політичних партій, що пройшли до парламенту; P_i – відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах.

Підставивши у формулу результати шістьох виборчих кампаній до Палати депутатів Парламенту ЧР, отримаємо такі результати:

– **1996 р.** : $N = 1 / 0,0877 + 0,0699 + 0,0106 + 0,0065 + 0,0064 + 0,0040 = 5,40$;

– **1998 р.** : $N = 1 / 0,1043 + 0,0769 + 0,0121 + 0,0081 + 0,0073 = 4,79$;

– **2002 р.** : $N = 1 / 0,0901 + 0,0901 + 0,0598 + 0,0342 + 0,0203 = 4,89$;

– **2006 р.** : $N = 1 / 0,1251 + 0,1044 + 0,0164 + 0,0052 + 0,0039 = 3,92$;

– **2010 р.** : $N = 1 / 0,0487 + 0,0408 + 0,0278 + 0,0127 + 0,0118 = 7,05$;

– **2013 р.** : $N = 1 / 0,0418 + 0,0347 + 0,0222 + 0,0059 + 0,0047 + 0,0045 = 8,79$.

Для порівняння слід зазначити, що середнє значення показника даного індексу в більшості країн Західної Європи складає 3,6. Найнижчі показники індексу характерні для Великобританії (2,2) та Греції (2,2), які відносяться до числа країн із дво-

партійною системою. Як бачимо, орієнтовний показник ефективної кількості політичних партій Чеської Республіки до 2006 поступово зменшувався, що свідчило про досить високий рівень концентрації партійної системи. Проте після 2010 року намітилася абсолютно протилежна тенденція, яка фактично повернула ЧР до середини 1990-х років.

Однією з визначальних характеристик політичного представництва в парламенті є його фракційність. Для дослідження цього явища в політичній науці використовують низку показників. Пропонуємо розглянути декілька з них. Першим з них є показник кількості голосів, набраних найбільшою політичною партією. Найвищого результатів у ЧР усередині 1990 – на початку 2000-х років завжди поперемінно досягали дві політичні партії – ГДП та ЧСДП. Однак результати (коливаються в радіусі 30%), які вони отримували, є надзвичайно мізерними, аби говорити про абсолютне домінування певної політичної сили. Водночас даний показник завжди давав можливість партії-переможниці виступати базисом для формування коаліційного уряду.

Наступний показник – кількість голосів, отриманих двома найбільшими партіями (показник двопартійності), – дозволяє оцінити, якою мірою партійна система наближається до стану двопартійної конкуренції. На думку Д. Рає, система двопартійної конкуренції формується лише тоді, коли дві найбільші партії здобувають разом більш ніж 75%, але менше 90% [12]. Як бачимо, Чеська Республіка не в змозі досягти зазначених показників, оскільки сумарний результат двох найбільших політичних партій на початку 2000-х років складав 55-68%, а після парламентських виборів 2013 року взагалі впав до 30%.

Д. Рає вважають автором індексу фракційності, який математично записується так:

$$F = 1 - \sum S_i^2,$$

де F – символ індексу фракційності; S_i – відсоток голосів, отриманих партією, що пройшла до парламенту на виборах.

Таким чином отримуємо наступні результати:

– **1996 р.** : $F = 1 - 0,0877 - 0,0699 - 0,0106 - 0,0065 - 0,0064 - 0,0040 = 0,81$;

– **1998 р.** : $F = 1 - 0,1043 - 0,0769 - 0,0121 - 0,0081 - 0,0073 = 0,79$;

– **2002 р.** : $F = 1 - 0,0901 - 0,0901 - 0,0598 - 0,0342 - 0,0203 = 0,79$;

– **2006 р.** : $F = 1 - 0,1251 - 0,1044 - 0,0164 - 0,0052 - 0,0039 = 0,74$;

– **2010 р.** : $F = 1 - 0,0487 - 0,0408 - 0,0278 - 0,0127 - 0,0118 = 0,83$;

– **2013 р.** : $F = 1 - 0,0418 - 0,0347 - 0,0222 - 0,0059 - 0,0047 - 0,0045 = 0,89$.

Індекс фракційності дозволяє простежити тяглість партійних систем від «досконалої одно-

партійності», коли одна партія здобуває всі голоси виборців, до «абсолютної фракційності», коли кожен виборець голосує за власну партію або виборчий блок. Показник індексу, нижчий за 0,5, свідчить про існування однієї домінуючої політичної партії; показник індексу від 0,5 до 0,67 констатує наявність конкуренції між двома основними політичними партіями. Для порівняння слід відзначити, що Західній Європі лише в двох країнах (Великобританії та Греції) індекс фракційності складає 0,5. Власне, ці дві країни й розглядаються як класичні двопартійні держави. Якщо ж показник індексу перетинає межу в 0,70, це свідчитиме про наявність у країні багатопартійної системи. Як бачимо, показник Чехії свідчить про існування на даний час подібної системи.

Важливу роль у з'ясуванні перспектив стабільності коаліційних урядів відіграє індекс агрегації, запропонований Л. Майером. Даний індекс дозволяє виміряти рівень концентрації партійної системи на основі врахування двох змінних: кількості парламентських партій у визначений час та потужності найбільшої парламентської партії. Потужність конкретної політичної партії визначається процентом контрольованих нею місць у парламенті. Вища величина індексу означає вищий рівень концентрації партійної системи, що, відповідно, сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей. Уряди, сформовані в країнах з високим показником індексу агрегації, характеризуються більшою стабільністю, ніж у країнах з низьким числовим значенням даного показника. Обумовлюється це тим, що в межах партійної системи існує потужне угруповання, здатне домінувати в системі конкурентних відносин між різними політичними партіями, що веде до утворення однопартійних урядів або урядів на основі однієї домінуючої партії [11].

Цей індекс обраховується за такою математичною формулою:

$$A = S/N,$$

де A – символ індексу агрегації; S – відсоток місць у парламенті, контрольованих найбільшою партією; N – кількість представлених у парламенті партій.

Підставляємо у формулу результати виборів у Чеській Республіці і отримуємо такі показники:

– **1996 р.** : $A = 29,62 / 6 = 4,9$;

– **1998 р.** : $A = 32,31 / 5 = 6,4$;

– **2002 р.** : $A = 30,02 / 4 = 7,5$;

– **2006 р.** : $A = 35,38 / 5 = 7,07$;

– **2010 р.** : $A = 22,08 / 5 = 4,4$;

– **2013 р.** : $A = 20,45 / 7 = 2,92$.

Для порівняння наводимо відповідні індекси класичних двопартійних систем: Великобританія – 14,33, Греція – 13,96. Натомість у багатопартійних країнах він залишався стабільно низьким:

Швейцарія – 2,9, Фінляндія – 3,2. Як бачимо, індекс агрегації з 1996 року постійно збільшувався і станом на 2006 р. перебував на середньому рівні, і, як вже зазначалося вище, певну дестабілізацію в партійну систему Чехії внесли вибори 2010 року, які похитнули авторитет найбільших партій – Громадянської демократичної партії та Чеської соціал-демократичної партії, а в 2013 році ГДП вперше в історії незалежної ЧР посіла лише п'яте місце, набравши рекордно низький для себе відсоток голосів виборців (7%).

Висновки. Підсумовуючи, можемо сказати, що в Чеській Республіці утвердилися принципи політичного плюралізму, які посприяли успішному переходу від однопартійності до багатопартійності. Процес створення багатопартійної системи в країні практично завершено. Звичайно, це не виключає появи на політичній арені нових партійних угруповань, але щоб завоювати автори-

тет у суспільстві, їм потрібен час. Найбільшими політичними партіями упродовж тривалого часу були Громадянська демократична партія та Чеська соціал-демократична партія, які і виступали головними суперниками на виборах. Однак вони не були настільки потужними, щоб у Чехії сформувалася двопартійна система, адже без підтримки інших суб'єктів партійного життя вони не могли самостійно сформувати уряд. Цю тезу підтверджують також емпіричні дані, отримані на основі обчислення низки індексів. Показники цих індексів свідчать про те, що в Чехії утвердилася система поміркованого плюралізму, оскільки незважаючи на те, що в країні існує значна кількість політичних партій, лише частина з них репрезентована в парламенті та уряді. Позитивним фактором є також відсутність позасистемної опозиції та яскраво виражених популістських політичних партій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовканич І. Постсоціалістична трансформація в Чеській Республіці: специфіка і етапи / І. Вовканич // *Sagratika-Karpatika*. – Випуск 21: Політологічні студії: історія, теорія, практика. – Ужгород, 2003. – С. 198–211.
2. Зарицький О. Сучасна внутрішньополітична ситуація у Чехії та уроки новітньої історії / О. Зарицький // *Політика і час*. – 2006. – № 11. – С. 34.
3. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / В. Лемак. – Ужгород : «Ліра», 2002. – 248 с.
4. Мансветов Ю. Реформування виборчої системи у Чеській Республіці / Ю. Мансветов, Роман Сарай // *Стратегічні пріоритети*. – 2007. – № 4 – С. 48–55.
5. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці / Н. Марадик. – Ужгород : ЗІППО, 2012. – 174 с.
6. Петрушка Н. Вплив парламентських виборів 2006 року на розвиток партійної системи Чеської Республіки / Н. Петрушка // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Вип. 9 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, О. Бабкіна та ін. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. – С. 138.
7. Петрушка Н. Еволюція партійної системи Чеської Республіки в умовах трансформації суспільства / Н. Петрушка // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Вип. 7-8 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), В. Андрущенко, О. Бабкіна та ін. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. – С. 195–201.
8. Kubát M. Volby, fragmentace a polarizace stranického systému a politická nestabilita v České republice / Michal Kubát // *Politologický časopis*. – 1998. – №3. – S. 231–243.
9. Laakso M. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / Makka Laakso, Rein Taagepera // *Comparative Political Studies*. – 1979. Vol. 12. – №1. – P. 3–27.
10. Lijphart A. Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989-1991 / Arendt Lijphart // *Journal of Theoretical Politics*. – 1992. – №4. – P. 207-223. *Ústava České republiky // Sb. zak. č. 1/1993*. – S. 1–16.
11. Mayer L. C. A Note on the Aggregation of Party System In: *Western European Party Systems* / [ed. by P.Merk]. – New York : Free Press, 1980. – P. 55–67.
12. Rae D. *The Political Consequences of Electoral Laws* / Douglas Rae – New Hawen : Yale University Press, 1971. – 180 p.
13. Zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů ve znění zákona č. 212/1996 Sb., nalezu US č. 243/1999 Sb., zákona č. 204/2000 Sb., nalezu US č. 64/2001 Sb., zákona č. 491/2001 Sb., č. 37/2002 Sb., č. 171/2002 Sb., č. 230/2002 Sb., č. 62/2003 Sb.
14. Zákon o združování v politických stranách a v politických hnutích // *Sb. zak. ČSFR č. 424/1991*. – S. 1115-1124.
15. Zákon ze dne 17. prosince 1996, kterým se mení a doplňuje zákon č. 424/1991 Sb., o združování v politických hnutích, ve znění pozdějších předpisů // *Sb. zak. č. 322/1996*. – S. 4370–4371.
16. Zákon ze dne 7. července 2000, kterým se mení zákon č. 424/1991 Sb. o sdružování v politických hnutích // *Sb. zak. č. 340/2000*. – S. 4458–4461.
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volby.cz> – офіційний сайт Національної виборчої комісії Чеської Республіки.